

Poznańskie Studia Polonistyczne
Seria Językoznawcza
XV (XXXV)

Książki wydane przez pracowników i doktorantów zakładów językoznawczych Instytutu Filologii Polskiej UAM w Poznaniu w roku 2007

Maria Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2007, Seria „Filologia Polska”, nr 98, ss. 223.

Jest to pierwsze w polskiej literaturze językoznawczej tak obszerne i wszechstronne opracowanie poświęcone wpływom języka włoskiego na polszczyznę. Główna uwaga została skupiona na zapożyczeniach używanych w drugiej połowie XX wieku oraz na przelomie tysiącleci. Autorka zgromadziła 1096 wyrazów przejętych przez polszczyznę najprawdopodobniej wprost z języka włoskiego. Są to przede wszystkim zapożyczenia najnowsze, dziewiętnasto- i dwudziestowieczne (86,86% całego badanego materiału), ale także italianizmy będące dziedzictwem wieków minionych (13,14%). I tak na przykład najliczniej udokumentowaną we współczesnej polszczyźnie terminologię muzyczną włoskiego pochodzenia zapożyczano – podobnie jak w innych językach europejskich – głównie w XIX wieku.

W kolejnych rozdziałach pracy autorka przedstawia: tło historyczne wpły-

wów włoskich w Polsce, rozwarstwienie chronologiczne zapożyczeń, ich przynależność do różnych kategorii semantycznych, adaptację graficzną, fonologiczną, morfologiczną (fleksyjną i słowotwórczą), a także zmiany znaczeniowe, którym wyrazy te ulegały w procesie przyswajania.

Najwięcej używanych współcześnie italianizmów należy do terminologii związanej z szeroko rozumianą sztuką. Są to przede wszystkim terminy muzyczne (np. *aria, divertimento, kantata, scherzo, sonata*), malarskie (np. *akwarela, al fresco, impast, mandorla, tempera*), zapożyczenia z zakresu architektury i budownictwa (np. *altana, belweder, fronton, galeria, lodžia, parapet, skarpa, terrakota*), terminy literackie (np. *commedia dell'arte, fraszka, motto, nowela, stanca, tercyna*), nazwy charakterystycznych mebli (np. *cassapanca, sgabello*).

Na drugim miejscu pod względem liczebności plasuje się leksyka związana z gastronomią (nazwy potraw, napojów oraz lokali gastronomicznych). Jest to słownictwo współcześnie najbardziej

ekspansywne w związku z modą na kuchnię śródziemnomorską, rekomendowaną przez specjalistów jako szczególnie zdrowa, i coraz liczniejszymi podróżami Polaków na południe Europy. Jeżeli chodzi o zapożyczenia z tej dziedziny, do wyrazów najlepiej znanych i często stosowanych należą niewątpliwie takie przykłady, jak: *budyń, cappuccino, ciabatta, czekolada, espresso, frutti di mare, kassata, łazanki, makaron, marcepan, margherita, mortadela, mozzarella, musztarda, pizza, pizzeria, pulpet, risotto, salami, sardynka, spaghetti, stracciatella, tiramisù, tortellini, zabaione*.

Trzecią pod względem liczebności grupę wśród zapożyczeń włoskich, ale już zdecydowanie mniej obficie udokumentowaną we współczesnej polszczyźnie niż dwie wcześniej wymienione, tworzą wyrazy z dziedziny handlu, bankowości, ekonomii (np. *akonto, bank, bankier, brutto, in blanco, konto, manko, netto, saldo, skontrum, tara*).

Na uwagę zasługują jeszcze zapożyczenia z zakresu botaniki (np. *bergamota, brokuł, cukinia, kalafior, kalarepa, karczoch, pinia, pomarańcza, pomidor, por, salata, seler, skorzonera, sorgo, tulipan*), wojskowości (np. *arsenał, bastion, forteca, gwardia, karabinier, kawaleria, kazamata, pugińał, rasa, soldateska, szpada, sztylet, taran*), sportu (np. *batut, regaty, salto, sztafeta, tempo, trampolina*), terminy związane z morzem i ogólniej z żegluga morską i śródlądową (np. *bandera, fregata, galera, gondola, gondolier, korsarz, molo*).

Wśród współcześnie używanych italianizmów pojawiają się także wyrazy związane z życiem i organizacją Kościoła, terminy geologiczne, zoologiczne, słownictwo nazywające różne typowo włoskie realia itp. Są to już jednak dzie-

dziny reprezentowane na ogół jedynie przez pojedyncze przykłady.

Jeżeli chodzi o procesy adaptacyjne, którym podlegały i podlegają wyrazy zapożyczone przez polszczyznę, to uwagę trzeba tu zwrócić przede wszystkim na słaby stopień przyswojenia dużej grupy italianizmów używanych we współczesnej polszczyźnie. Jednym z powodów zaobserwowanego zjawiska może być stosunkowo krótka historia wielu pożyczek (54,65% badanej grupy leksykalnej dostała się do polszczyzny dopiero w XX wieku) oraz bardzo często spotykany terminologiczny charakter zapożyczanych wyrazów. Procesy adaptacyjne obejmują głównie modyfikacje formy pisowniowej i postaci fonetycznej przejmowanych leksemów. W grę wchodzi tu zwłaszcza neutralizacja włoskich opozycji fonologicznych: samogłoska jasna – samogłoska ścieśniona i spółgłoska długa – spółgłoska krótka oraz trudności z adaptacją wyrazów zawierających oryginalne miękkie fonemy dźwiękowe (problem ten jest szczególnie widoczny w zapożyczeniach starszych niż dwudziestowieczne).

Adaptacja morfologiczna polega najczęściej na wymianie nietypowych dla polszczyzny końcówek fleksyjnych rzeczowników rodzaju męskiego (zakończonych w oryginale na *-e* lub *-o*) i żeńskiego (zakończonych w języku włoskim na *-e*) lub zmianie rodzaju zapożyczanych wyrazów. Sporadycznie spotyka się tu także zjawisko zrastania się w polszczyźnie oryginalnych zestawień włoskich (np. *akonto, awista, primabalerina, primadonna*) oraz zmianę przyrostka (proces ten zachodzi regularnie jedynie w wypadku zapożyczania włoskich czasowników).

Typowym kierunkiem modyfikacji semantycznych zapożyczanych wyrazów jest specjalizacja, czyli zawężanie zakre-

su znaczeniowego pożyczki w stosunku do oryginału. W wypadku zapożyczeń włoskich proces ten wydaje się dość oczywisty, ponieważ większość współcześnie przyjmowanych wyrazów dostawała się jedynie do odmian wyspecjalizowanych polszczyzny w charakterze tzw. terminów, czyli wyrazów o znaczeniach wąskich i ściśle określonych (np. terminy muzyczne, bankowe). Jedynie wśród zapożyczeń starszych, mających w polszczyźnie dłuższą historię, spotyka się bardziej zróżnicowane i znaczne przekształcenia semantyczne, np. zapożyczony w XVI wieku wyraz *kawaler*, oznaczający początkowo 'jeźdźca na koniu, kawalerzystę, rycerza; członka zakonu rycerskiego' (por. wł. *cavaliere* 'jeździec, kawalerzysta; szlachcic, rycerz; członek zakonu rycerskiego', od *cavallo* 'koń'), obecnie używany jest głównie w znaczeniu 'nieżonaty mężczyzna' (*rząd.* 'adorator, wielbiciel'), podobnie *statysta*, używany początkowo w znaczeniu bliskim oryginałowi, to jest 'mąż stanu, polityk, dyplomata' (por. wł. *statista* 'mąż stanu, polityk'), z czasem upowszechnił się w polszczyźnie na oznaczenie 'osoby występującej na scenie lub w filmie w roli podrzędnej'.

Na uwagę zasługują jeszcze dwukrotnie zapożyczenia tych samych wyrazów włoskich w różnych okresach historycznych, np. dawne *dywertymen* 'rozrywka, zabawa, uciecha; przyjemność; rozkosz' i współczesne *divertimento* 'instrumentalna forma muzyki rozrywkowej z XVIII wieku, pośrednia między suitą i symfonią; wstawka baletowa w operze' czy dawne *salsa* 'sos, przyprawa' i współczesne *sal-sa* 'geol. wulkany błotne'.

Drugą część monografii stanowi obszerny słownik italianizmów, prezentujący cały zgromadzony materiał, głównie

w ujęciu synchronicznym, ale również z odniesieniami do historii.

Gwary dziś, t. 4, Konteksty dialektologii pod redakcją **Jerzego Sierociuka**, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2007, ss. 336.

Książka stanowi zbiór referatów z czwartej konferencji „Gwary dziś”, zorganizowanej przez Zakład Dialektologii UAM.

Hip-hop słownik pod redakcją **Piotra Flicińskiego i Stanisława Wójtowicza**, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, ss. 220.

Pierwszy polski słownik języka hip-hopu. Zawiera ponad 600 wyrazów i związków frazeologicznych, głównie związanych z muzyką i jej tworzeniem, a także z życiem towarzyskim w różnych jego przejawach. Ilustrację do haseł stanowią cytaty z ponad 700 polskich piosenek hip-hopowych. Swoistym dodatkiem jest ponad 30 haseł wyjaśniających kluczowe pojęcia tej kultury.

Język religijny dawniej i dziś III. Materiały z konferencji. Poznań 24-26 kwietnia 2006 pod redakcją **ks. Pawła Bortkiewicza, Stanisława Mikołajczaka i Małgorzaty Rybki**, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2007, „Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych Serii Językoznawczej”, t. 36, ss. 606.

Książka zawiera referaty wygłoszone na trzeciej międzynarodowej konferencji naukowej „Język religijny dawniej i dziś”. Konferencja z roku 2006 poświęcona była pamięci Jana Pawła II w pierwszą rocznicę jego śmierci. Jej organizatorami byli Zakład Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego i Onomastyki IFP

UAM, Wydział Teologiczny UAM oraz Komisja Językoznawcza Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Uczestnicy konferencji to głównie językoznawcy i teologowie, ale również przedstawiciele takich dyscyplin naukowych, jak: religioznawstwo, socjolingwistyka, socjologia religii, historia, historia i teoria literatury, filmoznawstwo, etnologia. Wygłoszone na konferencji referaty umieszczone zostały w trzynastu działach: *Jan Paweł II, Komunikacja religijna, Frazeologia biblijna, Słownictwo religijne, Modlitwa, Stylistyka historyczna języka religijnego, Współczesne homilie i kazania, Teksty użytkowe, Problematyka przekładu tekstów religijnych, Nomina sacra, Sacrum w literaturze, Pieśni i piosenki religijne, Teksty mistyczne.*

Literatura, kultura i język polski w kontekstach i kontaktach światowych. III Kongres Polonistyki Zagranicznej, Poznań, 8-11 czerwca 2006 pod redakcją **Małgorzaty Czerwińskiej, Katarzyny Meller, Piotra Flicińskiego**, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2007, Seria „Filologia Polska”, nr 94, ss. 946.

Książka zawiera materiały światowego kongresu polonistów, a jej tematyka skupia się wokół współczesnych tendencji badawczych polonistyki uprawianej na całym świecie, a także w Polsce. Przynosi diagnozę dzisiejszych problemów badawczych w kontekście zjawisk kultury i polityki, uwzględnia także aspekt komparatystyczny oraz ujęcia z perspektywy innych kultur i języków.

Marek Osiewicz, Wariantywność leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań 2007, ss. 135.

Zbiór listów traktowanych jako źródło historycznojęzykowe i pochodzących od wielu nadawców odznacza się pewnymi charakterystycznymi właściwościami. Jedną z nich jest zróżnicowanie funkcjonalno-stylistyczne uwarunkowane charakterem korespondencji (od oficjalnej do prywatnej), objawia się jednak ono głównie na płaszczyźnie słownikowej i składniowej – fonetyka (a prawdopodobnie też i fleksja) nie była raczej w listach wykorzystywana do celów stylistycznych. Tym samym stwierdzić można, że w zakresie fonetyki język analizowanych listów jest dość bliski zarówno tzw. uzusowi idiolektalnemu (o czym świadczy zróżnicowanie form w listach poszczególnych nadawców), jak i ogólnie uzusowi i normie potocznej. Z uwagi natomiast na fakt, że ekscerpowana korespondencja pochodzi od wielu (88) nadawców wywodzących się z różnych regionów, uznać można jej właściwości językowe za specyficzną *koiné* ówczesnej polszczyzny (tu oczywiście w aspekcie fonetycznym). Właściwości fonetyczne poszczególnych listów pozwalają na uchwycenie nie tylko zakresu wariantywności i stopnia normalizacji, ale także zróżnicowania regionalnego przynajmniej części poszczególnych procesów. Po raz pierwszy zatem opis języka pierwszej połowy XVI wieku (a dokładnie drugiej jego ćwierci), dzięki wykorzystaniu jednorodnej bazy materiałowej, objął całość fonetycznych nieseryjnych procesów normalizacyjnych, w dużym stopniu zbliżonych do uzusu i normy użalnej.

Podstawę materiałową pracy stanowią 232 listy pochodzące od 88 autorów. Reprezentacja regionalna listów obejmuje cztery regiony: Wielkopolskę, Małopolskę, Mazowsze i Kresy północne. Analizie poddane zostały wszystkie te nieseryjne zjawiska fonetyczne, które

w tekstach listów realizowane są wariantywnie. Opisane zostały 52 oboczności fonetyczne tworzone przez 134 typy wariantów. Założenia metodologiczne pracy wyrastają z teorii wariantywności stworzonej przez A. Heinza, a rozszerzonej przez I. Bajerową i W. Książek-Bryłową.

Przeprowadzona analiza pozwoliła, po pierwsze, uchwycić zakres wariantywności fonetycznej ówczesnej polszczyzny (w jej odmianie bliskiej polszczyźnie potocznej), z uwzględnieniem jej stratyfikacji regionalnej; po drugie, ustalić stopień normalizacji języka ekscerpowanych tekstów przez odtworzenie wyrażanej głównie frekwencją stratyfikacji (hierarchii) współzawodniczących form, czyli ich statusu w procesie kształtowania się różnych fonetycznych norm szczegółowych.

Analiza właściwości fonetycznych języka listów – obok wielu szczegółowych przejawów rywalizacji poszczególnych wariantów – ujawniła kilka istotnych spostrzeżeń natury ogólnej. Poświadczany przez listy język charakteryzuje się ilościowym bogactwem wariantywnie realizowanych zjawisk fonetycznych, reprezentujących rywalizację zarówno wariantów leksemowych, jak i seryjnych objętych określonymi kategoriami gramatycznymi. Dokumentowane przez listy procesy fonetyczne wykazują dużą dynamikę przemian normalizacyjnych, gdyż większość kategorii fonetycznych i reprezentujących je wariantów jest jeszcze terenem rywalizacji form o miejsce w normie. Jednocześnie język listów charakteryzuje się „otwartością fonetyczną”, wyrażającą się przewagą wariantów innowacyjnych w grupie form usytuowanych poza normą. Dodać należy, że warianty te reprezentują różne poziomy frekwencyjne (od wariantów idiolektalnych do wariantów innowacyjnych poświadczonych

w dużej liczbie tekstów, a zatem mających już silną pozycję w uzusie).

Istotną część pracy stanowi analiza porównawcza stanu wariantywności poświadczanego przez listy ze stanem reprezentowanym przez dwie grupy tekstów drukowanych z tego okresu: paleotypy z lat 1521-1522 i teksty redagowane przez Andrzeja Glabera z Kobyłina (na podstawie analiz przeprowadzonych przez T. Lisowskiego i J. Migdał). Z porównania tego wynika, że w zakresie stopnia zaawansowania poszczególnych procesów normalizacyjnych w przypadku większości z nich zachodzą pomiędzy językiem listów a polszczyzną druków dość wyraźne rozbieżności. W stosunku do języka druków polszczyzna listów jest w omawianym zakresie mniej konsekwentna w przeprowadzaniu zmian (wykazuje się konserwatywnością w przypadku sześciu procesów, czyli w 40% wszystkich porównywanych oboczności), zaś liczba kategorii wariantywnie realizowanych w listach zdecydowanie przeważa. Wynika to z większej kontroli normatywnej, jakiej poddawany był język druków. Język listów, reprezentujący jednak w większym zakresie idiolektu nadawców, tak szczegółowej kontroli poddawany nie był (co nie wyklucza faktu, że w pojedynczych wypadkach również w tekstach listów ujawniały się poglądy poprawnościowe niektórych nadawców).

Jolanta Sławek, *Czytelnik uwolniony? Perswazja we współczesnej informacji prasowej*. Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2007, „Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych Serii Językoznawczej”, t. 35, ss. 159.

Książka ma charakter materiałowo-interpretacyjny. Prezentowane w niej rozważania i ustalenia dotyczą wyróżnienia

i opisu leksykalnych oraz stylistycznych wyznaczników perswazji występujących we współczesnych prasowych tekstach informacyjnych. Mimo wprowadzenia pewnych ograniczeń w stosunku do przedstawianych zagadnień (dotyczących wyodrębnienia określonej grupy językowych środków wykorzystywanych w funkcji nakłaniającej, a także wyboru spośród ogółu tekstów prasowych gatunków informacyjnych) problematyka pracy jest dość rozległa. Obejmuje wiele zagadnień mniej i bardziej szczegółowych związanych z analizą materiałową. Najistotniejsze z nich to systematyka i charakterystyka tekstów prasowych oraz funkcjonowanie w nich perswazji. Interpretacja materiału wymaga także odniesienia do pojęć z zakresu semantyki leksykalnej, takich jak: wartościowanie, ekspresja językowa, presupozycje, i stylistyki: metafora, porównanie, ironia.

Na omawianą rozprawę składają się cztery rozdziały poprzedzone krótkim *Wstępem*. Autorka prezentuje w nim cel i zakres badań, wykorzystywane metody badawcze, omawia również układ opracowania, zasady doboru materiału (pięć ogólnopolskich, o zróżnicowanym profilu ideologicznym gazet codziennych: „Gazeta Wyborcza”, „Nasz Dziennik”, „Rzeczpospolita”, „Trybuna”, „Życie”). Zgromadzony korpus tekstowy badaczka wyekscerpowwała z wypowiedzi informacyjnych około 1500 numerów dzienników pochodzących z okresu od 1 stycznia do 31 grudnia 2000 roku. Pod uwagę wzięła tylko wiadomości o tematyce politycznej oraz dotyczące Kościoła katolickiego. Ostatecznie analizie poddano około 4500 informacyjnych tekstów prasowych.

Dwa pierwsze rozdziały mają charakter teoretycznego wprowadzenia. W części zatytułowanej *Współczesne prasowe gatunki dziennikarskie* autorka przedsta-

wiła różne klasyfikacje i typologie wypowiedzi prasowych, m.in. propozycje Zbigniewa Mitznera, Janiny Frasz, Zbigniewa Bauera oraz Marii Wojtak. Scharakteryzowała ponadto gatunki informacyjne, uwzględniając następujące aspekty: kompozycyjny, komunikacyjny (intencje, relacje nadawczo-odbiorcze), kognitywny (tematyka komunikatu i sposób jej ujęcia) oraz językowo-stylistyczny. Szczegółowo opisała też, posiłkując się różnymi kryteriami, najbardziej typowe współczesne gatunki informacyjne (w ich wersji standardowej): wzmiankę (in. flash, news), notatkę, zapowiedź, artykuł informacyjny, korespondencję i sylwetkę, a także kronikę wydarzeń (kalendarium) oraz przegląd prasy.

Drugi rozdział pracy *Wartościowanie – perswazja – manipulacja* zawiera istotne dla prowadzonych analiz ustalenia związane z perswazją, wartościowaniem (autorka podkreśla jego semantyczno-pragmatyczny charakter) i manipulacją pojmowaną jako strategiczna komunikacja o ukrytych (niejawnych) celach i intencjach nadawcy. Perswazję traktuje z kolei badaczka, odwołując się do ustaleń Jerzego Bralczyka i Renaty Grzegorzewskiej, jako „specyficzną odmianę funkcji impresywnej (wywierającej wpływ na odbiorcę), odróżniającej się od wypowiedzi dyrektywnych”. Charakter perswazyjny mają według autorki rozprawy wypowiedzi wartościujące, których celem jest oddziaływanie na stan mentalny odbiorcy i kształtowanie odpowiednio jego poglądów (a w konsekwencji przyczynianie się do konkretnych działań). Pojęcie *perswazji*, kluczowe dla tego opracowania, przedstawia autorka w szerokim ujęciu, kontekstem interpretacyjnym czyniąc m.in. kwestię polityki informacyjnej, a zwłaszcza typ instytucji nadawczej oraz orientację programową

gazety. Pisząc o perswazji i manipulacji, badaczka zwraca także uwagę na wiążące się z tymi problemami zagadnienia dotyczące języka propagandy politycznej.

W drugiej części pracy znajdują się dwa rozdziały, w których autorka dokonuje interpretacji wybranych zjawisk językowych. W rozdziale *leksykalne i semantyczne środki perswazji – analiza materiału prasowego* znajduje się opis wykładników perswazji bezpośredniej: słownictwa prymarnie wartościującego oraz opisowo-oceniającego, słownictwa nacechowanego emocjonalnie, superlatywów, oraz perswazji pośredniej: leksyki waloryzującej konotacyjnie, kwantyfikatorów, presupozycji semantycznych (egzystencjalnych oraz leksykalnych, wyrażanych czasownikami fazowymi bądź modulantami).

Przedmiotem rozważań w rozdziale zatytułowanym *Stylistyczne środki perswazji – analiza materiału prasowego* są wybrane, najbardziej charakterystyczne środki stylistyczne pełniące w tekstach informacyjnych funkcję nakłaniającą, tzn. metafory (w zdecydowanej większości stereotypowe, potoczne, semantycznie przejrzyste, niesprawiające trudności deszyfracyjnych), porównania (w wielu wypadkach potoczne, szablonowe, s frazeologizowane, niekiedy jednak oryginalne, poetyckie, rozbudowane) i ironię (uzyskiwaną na przykład przez wprowadzenie do wypowiedzi elementów leksykalnych i frazeologicznych odmiennych pod względem stylistycznym od stylu komunikatu prasowego czy przez nawiązania intertekstualne).

Rozprawę zamykają: zbierające wnioski *Zakończenie* (s. 140-150) oraz *Wykaz skrótów i cytowanych prac*.

Słownik minimum polsko-szwedzki. Polsk-svensk minimiordbok pod redakcją **Witolda Maciejewskiego, Katarzyny Skalskiej, Haliny Zgólkowej**, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2007, ss. 247.

Zofia i Karol Zierhofferowie, Europa a Polska w świetle nazw geograficznych, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2007, „Biblioteczka Poznańskich Studiów Polonistycznych Serii Językoznawczej”, t. 32, ss. 395.

Książka stanowi kompendium wiedzy na temat nazewnictwa odnoszącego się do obcych państw, miast i rzek, przemianowanego do polszczyzny w ciągu jej dziejów. We wstępie autorzy omawiają przemianę pojęcia „Europa”, w trzech zasadniczych rozdziałach analitycznych zajmują się nazwami funkcjonującymi w różnych okresach rozwoju języka polskiego: 1) od epoki prasłowiańskiej i okresu przedpiśmiennego w Polsce do końca XI wieku, 2) od XII wieku do końca XV wieku, 3) od XVI do XVIII wieku. We wprowadzeniach do każdego z rozdziałów przedstawiony został kontekst historyczny i kulturowy. Analiza poszczególnych nazw ukazuje mechanizmy zapożyczeń z języków obcych, tworzenie się typów morfologicznych i nowych morfemów.

Sporządziła
Agnieszka Krygier-Łączkowska

